

VITAINDÍTÓ

Niculescu Tóni

Románia EU-csatlakozása

Bevezető

Brüsszel 2007-re tervezi Románia felvételét az Európai Unióba.¹ Nem tartom valószínűnek, hogy három év alatt Bukarest teljesíteni tudja valamennyi – mindenekelőtt gazdasági jellegű – igen komplex csatlakozási feltevélt. Hiszen a hátramaradt legnehezebb nyolc tárgyalási fejezetet² éppen a helyi és általános választások évében kényszerül ideiglenesen lezárni.

Következésképpen: a 2007-es határidő elsősorban politikai indíttatású célkitűzés lehet.³ Egyrészt – véleményem szerint – az európai döntéshozók nem látnak alternatívát a mai bukaresti politikai porondon,⁴ másrészt Románia bekerült az euroatlanti erőviszonyok fergetegébe, amit a madridi 2004. március 11-i terrorista merényletek tovább bonyolítottak. Természetesen sokat nyomnak a latban az EU keleti kiterjedését sürgető nyugati cégek, amelyek igyekeznek bekebelezni a felkészületlen keleti piacot.⁵

Vitaindítómban azokat a problémákat boncolgatom, és vitatnám meg a hozzászólókkal, amelyek véleményem szerint késleltethetik Románia közeledését az EU struktúráihoz. A csatlakozási futamban szerintem Romániának három magas gátat kell sikeresen vennie, amiből kettő külső, Bukarest hatáskörén kívüli bonyolult tényezők függvénye:

1. A brüsszeli úton a legnehezebb akadályt *Románia* gördíti maga elé, pontosabban: a román állampolgárok mentalitása, valamint a román közgazdaság tehetetlensége révén.

2. Az EU-integrációs út második fontos zökkenője az *EU-bürokrácia és -politikum*, azaz a tagállamok széthúzása. Az Unió – sajnos – nemcsak mozgó, hanem bizonytalan céltábla.

3. Végül, a harmadik komoly sorompót a 2004. május 1-én csatlakozó *új tíz tagállam*⁶ emelheti Bukarest és Brüsszel közé. Varsó, Pozsony, Riga stb. közösségi szereplése könnyen teremthet kellemetlen precedenst a csatlakozásra várók kárára.

1. Román terhek

A következőkben kormányzati intézményekben és nem-kormányzati szervezetekben folytatott közel hatéves, az EU-csatlakozással kapcsolatos tevékenységem alatt szerzett tapasztalataimat osztom meg a Magyar Kisebbség vitapartnereivel.

A csatlakozási folyamatot hátráltató tényezők közül kiemelem (i) az állampolgárok maradi *mentalitását*, ami messzemenően hozzájárul (ii) a *gazdaság* megbénításához, és visszaigazolja (iii) a korrump *közigazgatást*, illetve az túlpolitizált *igazságügyet*.

Néhány konkrét példával illusztrálva a kötődő csatlakozási tárgyalási fejezetekre, valamint a koppenhágai kritériumokra⁷ hivatkozva foglalom össze a három problémakört.

1.1. Balkáni mentalitás

Szerintem a román állampolgárok mentalitása a legnehezebben kezelhető csatlakozási gond. Hogyan segítsünk azon, aki nincs tisztában a saját érdekével? Ugyanis a romániai integrációs diskurzus, hozzáállás sokszor azt a látszatot kelti, hogy végeredményben nem magunkért, hanem tulajdonképpen a Nyugat kedvéért igyekszünk átvenni, magunkévá tenni, esetleg gyakorolni a közösségi értékeket.⁸ Következésképpen: az a káros felfogás alakult ki a köztudatban, miszerint nem azért takarítjuk ki a házunk táját, hogy otthonunkban jobban érezzük magunkat, hanem azért, mert Brüsszel megköveteli azt.

Ugyanakkor belesüppedünk a Maiorescu által bírált „tartalom nélküli formákba”: a kormány és a parlament futószalagon gyártja a jogharmonizációt, miközben a közigazgatás foghíjasan alkalmazza az új törvényeket, mivel a politikai akaraton kívül hiányzanak a megfelelő intézmények és a szakképzett tisztviselők.⁹ A sürgősségi kormányrendelet-özön egyszerűen ellehetetleníti a törvénykezdeményezések monitorizálását.

Vendégeink, üzletemberek és turisták egyaránt megrökönyödnek a „merge și așa”¹⁰ típusú felületesség láttán. A komolytalanság, megbízhatatlanság pedig könyörtelenül visszaüt. Az „Ein Mann, ein Wort” felfogású potenciális partner, befektető nem jön másodszor Romániába; ellenben visszatér, esetleg megveti itt a lábát a zavarosban szívesen halászó – legyen az nyugati vagy akár keleti kalandor.

Alapállásunk: az adófizető polgár az állam – önkéntes – alárendeltje. Ilyen körülmények között elképzelhetetlennek tartom a koppenhágai kritériumok hatékony alkalmazását.

Szerintem a romániai közgondolkodás és hozzáállás terén akkor várható radikális elmozdulás, paradigmaváltás, amikor állampolgáraink, tisztségviselőink, vállalkozóink stb. kénytelenek lesznek alkalmazni, netalán élvezni a közösségi szabályokat. És követelni fogják jussukat az államtól.

1.2. Működésképtelen gazdaság

Az amerikai Freedom House jelentését idézve a The Economist gazdaságpolitikai hetilap megállapítja: Románia gazdasági helyzete inkább hasonlítható a szerb, mint a magyar gazdasághoz.¹¹ A Bizottság tavalyi országjelentése¹² szerint gazdaságunk nem működőképes, összeroskadna a

belső piac nyomása alatt. A működő piacgazdaság pedig kizáró jellegű csatlakozási feltétel.

Az előző alfejezetben vázolt mentalitás törvényszerűen rányomja bélyegét a gazdaságra is. Vadkapitalista gazdálkodásunk¹³ alapvető hiánycikke: a szerződésfilozófia és a hosszú távú tervezés. Hiába kerül a papírra számtalan illetékes pecsét és magas tisztségviselői aláírás, egy vasat sem ér az egyezés. Mit sem törődünk azzal, hogy Nyugaton sokszor egyszerű kézfogással kötnek meg és tartanak be dollármilliók szerződést. Látszólag az sem tűnik fel a bukaresti vezetésnek, hogy az EU többéves költségvetési tervekben gondolkodik.¹⁴

Az intézményesített, a társadalom minden területét sújtó korrupció természetszerűen a piacgazdaságot is megfojtja.¹⁵ Miután túlverekedte magát a mindenkori csúszópénz kálváriáján (esetleg elkönyveli tippként), a külföldi befektetőt elriasztja a pénzügyi- és adórendszer instabilitása.¹⁶ A lassú, nemegyszer vitatott körülmények között lebonyolított privatizáció is zavaróan hat a nyugati tőkeáramlásra.

Többtucatszor módosult tíz év alatt a kulcsfontosságú Privatizációs törvény. A Petrom privatizációja 1998 óta húzódik, a Román Kereskedelmi Bank (BCR) esetleges vásárlóit pedig két éve előszobáztatja a kormány.

A veszteséges vállalatok privatizációs huzavonája szorosan kapcsolódik az állami támogatás rendszeréhez. A kormány sokszor elhalasztja, esetenként eltekint az adósságok törlesztésétől; de a legtöbbször, sajnos, folytatja a veszteséges mammutvállalatok szubvencionálását, többek között az energia (14. lezáratlan tárgyalási fejezet), bányászat és szállítmány szektorban. Ez az etatista magatartás nemegyszer ütközik az EU versenypolitikájával (6. lezáratlan tárgyalási fejezet).¹⁷

A 7. tárgyalási fejezetben foglalt környezetvédelmi *acquis*-t illetően, a Bizottság szakemberei azon a véleményen vannak, hogy nem megfelelő az adminisztrálása és hiányos a pénzforrás.

A *The Economist* szerint a Bizottság továbbra is lezárhatónak tartja 2005-ig a felvételi tárgyalásokat Romániával. Annak ellenére, hogy a nagy kiterjedésű, de szegény Romániának fejenkénti jövedelme az EU-átlag 10 százaléka.¹⁸ Bukarestnek pánikszerű gyorsasággal kellene, a lakosság/választópolgár számára igen fájdalmas lépéseket bevezetni ahhoz, hogy 2005-re fejlett piacgazdaságot állítson lábra.

1.3. Korrupció közigazgatás, politizált igazságügy

A román központi adminisztráció rákfenéje a korrupció. Nem csoda, hogy a lakosság nem bízik meg az állami intézményekben.¹⁹ Az illetékes állami intézmények nem működnek együtt az *acquis* hathatós életbelépteté-

séhez. A minisztériumközi kommunikáció hiánya elsősorban az igazságügy és belügy területén érezhető.²⁰

Visszatérve az első alfejezetben tárgyalt beteges mentalitásra köztisztviselőink nem partnernek, hanem ellenőrnek,²¹ rosszabb esetben pedig ellenségnek tekintik az EU képviselőit. Ennek a felfogásnak direkt következménye, hogy nemcsak egymást csapjuk be, hanem a nyugatiakat is igyekszünk átverni.

Útban a brüsszeli repülőtér felé, a román kirendeltség mikrobuszában azzal dicsekedtek az átvilágítási (screening) tárgyalásokat lefolytatott román szakértők, hogy átverték a Bizottság szakembereit...

Günter Verheugen bővítési főbiztos úgy véli, a román politikai rendszer strukturális hiányosságokban szenved. A képzett humánerőforrás és az érett politikai kultúra hiányában az adminisztráció képtelen életbe léptetni a csatlakozáshoz szükséges politikai döntéseket.²²

A közigazgatásban akadozik a vízszintes kommunikáció és koordináció, ami elsősorban a még lezáratlan 21. és 24. fejezetet érinti, azaz a *Regionális politikák és strukturális alapokat*, illetve a *Bel- és igazságügyi együttműködést*.²³ Az adminisztrációs tevékenység további gondja, hogy mind a közintézmények, mind a tisztségviselők, tisztviselők, szakemberek stb. ki vannak téve az állandó változásnak.

1998-ban egy, a kelet-európai csatlakozó államok számára Párizsban szervezett, a közigazgatási reformokat szolgáló, évek óta zajló konferenciát a következőképpen kezdték: „Mivel a román kormány az idén is új képviselőt küldött, hadd foglaljuk össze számára az eddigi tevékenységünk!”

Előfordult, hogy politikai érdekeknek rendelték alá a kormányprogramban stratégiai célként kikiáltott EU-csatlakozási tevékenységet

2000-ben a SAPARD-iroda felállítása több hónapig késett, mert a külügyminiszter és a mezőgazdasági miniszter is maga alá akarta rendelni az EU által előírt hivatalt. A két tárcavezető az akkori kormánykoalíció különböző pártjához tartozott. A külügyminiszter államelnöknek is indult abban az évben, így kampányfogásként kijelentette, hogy Románia 2007-ben válik EU taggá. A SAPARD-iroda létrehozása körüli hercehurcáról és a 2007-es határidőről szóló Brüsszelben megjelent cikkekre reagálva mondta egy magasrangú eurokrata román tárgyalófelének: „Tudja mi lesz 2007-ben az egyik főcím ebben a lapban? »Bukarest ádáz ellenkezése dacára, Brüsszel továbbra is ragaszkodik Románia EU-csatlakozásához.«”

A Bizottság 2003-as országjelentése arra a következtetésre jutott, hogy a korrupció elleni intézkedések hatástalanok. Brüsszel sérelmezi, hogy nem történt egyetlen lépés sem a magas szintű korrupció ellen.²⁴

A román jogrendszer korszerűsítéséhez pedig mintegy másfél ezer bíró kitaníttatása szükséges, emellett a jogrendszer függetlenségének elvét is el kellene fogadtatni mind a bírókkal, mind a politikusokkal. A kormányzati tevékenységet nyíltabbá és elszámoltathatóbbá kell tenni, a jobb átláthatóságra főleg a közpénzek elköltésében van szükség, nem a lojalitás vásárlására és a politikusok saját hasznára.

Nem véletlen, hogy 1995-ben a madridi EU-csúcs elengedhetetlennek találta kibővíteni az 1993-ban elfogadott koppenhágai kritériumokat. Mint kiderült, a csatlakozó államoknak nem elég átvenniük az *acquis*-t, meg kell erősíteniük az adminisztratív kapacitásukat. Így született a csatlakozáshoz elengedhetetlen madridi kritérium.

2. Bizonytalan Európa

Az új tagállamok belépésével az Unió lakossága egyik napról a másikra mintegy 74 millió fővel – csaknem 20 százalékkal – 455 millió főre nő. Az EU-állampolgárok száma több mint 160 millióval lesz nagyobb, mint az Egyesült Államok népessége.

Annak ellenére, hogy egyedülálló és következetes bővülési hullámok sikertörténetét tudja maga mögött, az EU egyre bizonytalanabb vizeken evez. Sokan felteszik a kérdést: *Válságban van az Európai Unió?* A tíz új tagállamos bővítés nagy teherpróba alá helyezi az európai intézmények működőképességét. Ha az Unió 15 taggal képtelen korszerű, áttekinthető alkotmányt elfogadni, akkor hogyan fog működni 28 vagy még több taggal?

A 2003. decemberi brüsszeli EU-csúcs kudarca nyomán a politikusok borúlátóan ítélték meg az Unió további bővítésének kilátásait. Nemrég az Európai Unió állam- és kormányfői mégis megállapodtak, hogy legkésőbb a június 17–18-i, következő csúcsertekezletükön elfogadják az EU alkotmányát. Egyesek viszont pontosan ettől tartanak: amennyiben az Alkotmányt még az európai parlamenti választások előtt elfogadják, az rögtönzött népszavazásokhoz vezethet. Elemzők szerint Tony Blair brit kormányfő politikai pályafutásának legdrámaibb fordulatát hajtja végre, amikor népszavazásra bocsátja az EU bővítéséhez kidolgozott uniós alkotmányt.

A tagállamok egyelőre nagyon eltérő nézeteket vallanak arról, hogyan osszák el a strukturális alapokat a 2007-ben kezdődő következő középtávú pénzügyi időszakban.

A madridi terrortámadásokat követő spanyolországi kormányváltás, valamint az idejekorán leköszönt lengyel kormányfő új helyzetet teremtettek, ami elmozdíthatja a tavaly decemberében, gyakorlatilag a Madrid–Varsó

nyomvonalon elakadt *alkotmányozást*. A tagállamok kompromisszumot köthetnek a szavazási rendszerről²⁵, és megegyezhetnek az egy tagállam – egy főbiztos felállásban is.²⁶

Viszont a federalista vs. kormányközi vita továbbra is megosztja az Uniót. A februári német–francia–brit csúcs pedig újabb csapást mért az amúgy is gyengélkedő Bizottságra.²⁷ A „hármasszög” szeretné, ha az idén novemberben alakuló új Bizottságban Németországot egy gazdasági reformokat irányító „szuper-főbiztos” képviselné.

Gerhard Schröder német kancellár szerint a kibővített Európai Unió működőképességét csak az első európai alkotmány elfogadása tudja biztosítani, az integráció továbbépítésében pedig csakis a többsebességes unió a célszerű módszer. Nos, ezt a véleményt kevesen osztják – de ezek igen erősek.

3. Az új közép-európai tagállamok

A *The Economist* kétségbe vonja Románia 2007-es EU csatlakozásának realitását.²⁸ A brit szakértők szerint Lengyelország példája elriaszthatja az uniót újabb „nagy, de szegény és agresszív országok” korai felvételétől.

A május 1-én belépő tíz új tagország egyetlen nap türelmi időt sem kap az uniós jogszabályok és előírások maradéktalan alkalmazásához.²⁹ Pedig az utolsó bővítési hullámban felvett Spanyolország és Portugália esetében az Európai Bizottság csak a kétéves hallgatólagos türelmi idő elteltével indította ellenük az első szabálysértési eljárást.

Günter Verheugen, az EU bővítési biztosa nemrég kijelentette, hogy a bővítés mostani fordulója nem hasonlítható a korábbiakhoz. Ezért Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia első naptól köteles alkalmazni az EU 80 ezer oldalra rugó jogszabály-gyűjteményét, kivéve azokat az előírásokat, amelyek teljesítése alól a csatlakozási szerződésben rögzített, kötött idejű mentesítést kaptak.

Az egységes belső piac érdekében a Bizottság szükség esetén igénybe veszi a csatlakozási szerződésbe beiktatott védzáradékokat³⁰ is, haladéktalanul szabálysértési eljárást indítva bármely új tagállam ellen. Az új tagországok közül hatot – Ciprust, Csehországot, Lengyelországot, Magyarországot, Máltát és Szlovákiát – azonnal költségvetési megfigyelés alá helyeznek, mert költségvetési hiányuk meghaladja a bruttó nemzeti termék 3 százalékát. A maximum háromszázalékos deficit egyébként az Euroövezetbe való csatlakozás követelménye is.

Verheugen kilátásba helyezi, hogy több új tagállamnak nem folyósítják nyomban a mezőgazdasági támogatásokat, mert kifizető ügynökségeik még nem tesznek eleget az EU szigorú követelményeinek.

Külön gondot okoznak Brüsszelnek a csatlakozó országokból egyre erőteljesebben hallatszónak nacionalista és populisták hangok.³¹

4. Következtetések

Európa nyugati részén sokan kételkednek abban, hogy Romániának 2005-re hatékony kormányzata, megbízható bírói kara lesz, valamint nagy gyakorlata az uniós jog alkalmazásában. Avatott megfigyelők attól tartanak, hogy a strukturális és felzárkozási alapokat nem a régiók fejlesztésére költik, hanem a kiskirályok zsebébe kerülnek.³²

A kormány integrációval kapcsolatos tevékenysége, illetve ennek media-tizálása azt a látszatot kelti, hogy az EU-integráció inkább kül-, mint belpolitika kérdése. Ezért nem is várhatjuk el, hogy az állampolgárok aktívan ki-vegyék az egyébként elengedhetetlen részüket a csatlakozási munkából.

Az 1997-es kormányprogramból hiányoztak a csatlakozáshoz szükséges közigazgatási reformok. Viszont ezek a tevékenységek szerepeltek az akkori Román Nemzeti Csatlakozási Tervben (Programul Național de Aderare a României).

Annak ellenére, hogy a Bizottság romániai Delegációja sok pénzt fordított rá, az integrációval kapcsolatos információ nem jutott el a közemberhez. Az információhiány vidéken a legpregnansabb, ahova a legtöbb közösségi pénzt irányítanak.³³

A Delegáció támogatásával létrehozott EU-információs központokhoz fordulók által gyakran feltett kérdés: „Mondja, kérem, beszélhetek Pharé úrral?”

Romániában kevesen tudják, hogy a csatlakozásnak ára is van, nem csak hozadéka. Így történhet meg, hogy nálunk a legmagasabb az EU támogatottsága. A csatlakozást lehetővé tevő alkotmánymódosítást célzó – kétnaposra nyújtott – népszavazás során kiderült, hogy ez a kötődés inkább érzelmi jellegű, és egy jobb életszínvonal utáni vágyat tükröz.

Végül egy stratégiai kérdés. A román politikusok, a kormányhivatalnokok nem eszköznek, hanem célnak tekintik a csatlakozást. Ez a megállapítás, sajnos, több romániai magyar politikusra is érvényes. Sőt, van, aki szembeállítja a csatlakozást a Székelyföld autonómiájával.³⁴ Ami azt jelenti, hogy utóbbit is célnak, nem eszköznek tartják. Ami szerintem súlyos hiba.

Jegyzetek

¹ 2003. december 12–13-án a Koppenhágában lezajlott Európai Tanács elfogadta a Románia és Bulgária csatlakozására vonatkozó Bizottsági ütemtervet: *2002 strategy paper for enlargement* (<http://europa.eu.int/scadplus-printversion-en-lvb-e50011.htm>).

² Szolgáltatásnyújtás szabadsága, Versenypolitika, Mezőgazdaság, Energia, Regionális politika (térségfejlesztési és felzárkóztatási támogatások), Környezetvédelem, Bel- és igazságügyi együttműködés, Pénzügyi és költségvetési rendelkezések. (Lásd az Institutul European din România hatástanulmányait a www.ier.ro honlapon).

³ Görögország (1981), valamint Portugália és Spanyolország (1986) felvétele is inkább a hidegháborús erőviszonyokért folyó harc következménye, mint az Európai Közösségek logikája menti bővülés eredménye; az akkori tizenkét tagállam és az új csatlakozó országok között tátongó óriási gazdasági szakadék „betömésére” hozták létre az ún. strukturális alapokat (Integrated Mediterranean Programmes).

⁴ Lásd Tony Judt *Romania at the Bottom of the Heap* című hírhedt esszéjét (*România: la fundul grămezii*, Polirom, Iași, 2002).

⁵ Lásd a *The Economist* *EU expansion/The joy of enlargement/What May Day mean for European business* című cikket (2004. április 10.).

⁶ Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia csatlakozásával 15-ről 25-re bővül az EU-tagállamok száma, ami precedens nélküli fejlemény a korábbi négy bővülési hullám történetében.

⁷ 1. a demokráciát, jogállamiságot, emberi jogokat és kisebbségvédelmet garantáló intézmények stabilitása, 2. az Unió belső piacának versenyképes nyomásával megbirkózó működő piacgazdaság, 3. a közösségi törvénykezés által előírt jogok és köteleességek betartása, 4. a politikai, valamint gazdasági és monetáris unió törekvéseihez történő adherence és 5. az EU új államoknak – az integrációs folyamat zökkenőmentes – befogadási képessége. (www.europa.eu.int/comm/enlargement/intro/criteria).

⁸ Brüsszeli zsargonban: *acquis communautaire*, azaz a közösségi értékek, jog és intézmények.

⁹ Ezért egészítették ki Madridban (1995) a koppenhágai kritériumokat egy újabb feltétellel: a tagság eléréséhez nem elegendő az *acquis*, létre kell hozni az ezt megfelelően alkalmazó közigazgatást.

¹⁰ Szabad fordításban: „Megy az így is...”

¹¹ Jurnalul Național, 2003. január 12.

¹² 2003 Regular Report on the Romania's Progress towards Accession, COM(2003) 676 – C5-0534/2003– 2003/2203(INI).

¹³ A posztkommunista „vadkapitalizmus” aranyszabályai: 1. A törvények azért vannak, hogy megszegjük őket, és 2. Az erősebbik/vadabb tarol.

¹⁴ A jelenlegi tervidőszakra vonatkozó Agenda 2000 és 2006 között szabja meg a szervezet költségvetését.

¹⁵ Lásd az országjelentést összefoglaló, a Bizottság romániai Delegációja által kiadott sajtójelentést (<http://www.infoeuropa.ro/docs/RR%20strong%20vs%20weak%20points.pdf>).

¹⁶ Lásd a Romániában működő német érdekeltségű cégek körében végzett felmérést (*Economia experimentală*, Evenimentul zilei. 2004. április 21.)

¹⁷ Lásd a Capital 2004. április 22-i idevágó cikkét: *Datornicii mici sunt executati, cei mari primesc 2 mld. dolari - Până acum au primit ajutor cu precădere societăți care s-au aflat sau se află în proprietatea statului.*

¹⁸ The Economist, 2004. április 10.

¹⁹ Lásd a *Barometrul opiniei publice* nevű felmérés-sorozatot (www.osf.ro).

²⁰ Lásd <http://www.infoeuropa.ro/docs/RR%20strong%20vs%20weak%20points.pdf>.

²¹ Az 1989-as fordulat után a „monitorizálás” szót sokáig, talán ma is, csakis negatív, sokszor pejoratív értelemben használják Romániában.

²² Lásd a Ziaa 2003. május 21-i cikkét: *Instituțiile românești nu sunt „destul de puternice”.*

²³ A horizontális együttműködést, intézményépítést nem szabályozza az EU. Viszont léteznek az ún. vízszintes koordinációra vonatkozó európai útmutatók (lásd az EU és az OECD közös kezdeményezése alapján készült SIGMA-elveket a www.sigmaweb.org címen).

²⁴ Lásd <http://www.infoeuropa.ro/docs/RR%20strong%20vs%20weak%20points.pdf>.

²⁵ A Miniszteri Tanács döntéshozatali mechanizmusában a kettős többség elve érvényesülne: a tagállamok 55%-os szavazatarányához és az EU összlakosságának 55 százalékos többségéhez kötött szintben állapotodhatnak meg.

²⁶ Az új tagállamok egyelőre „árnyék-biztosokkal” rendelkeznek.

²⁷ Lásd a The Economist *The disintegrating European Commission* (2004. április 10.)

²⁸ The Economist, 2004. április 10.

²⁹ MTI/Reuters, 2004. április 15.

³⁰ Amit leginkább az élelmiszerbiztonság védelmére vethetnek be.

³¹ Lásd a *Central European nationalism* című elemzést a The Economist 2004. április 10-i számában.

³² Lásd Tom Gallagher cikkét az Evenimentul Zilei 2004. március 1-i számában: *România, Valea Jiului a Europei.*

³³ Lásd a Delegáció információs stratégiájáról szóló jelentést (www.infoeuropa.ro).

³⁴ Lásd <http://politika.transindex.ro/?cikk=2269>.